

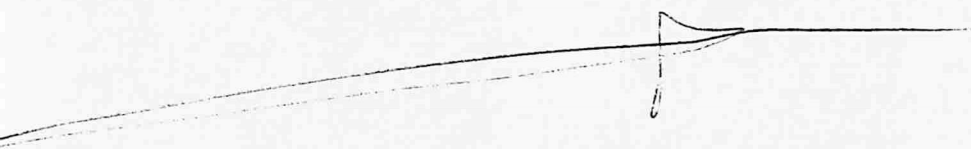
П55

3311р

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

ГЛУШУК ВАЛЕРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 94 (477) "1991/2001": 335(043.3)

**ДОПРИЗОВНА ПІДГОТОВКА
ЮНАКІВ ДО СЛУЖБИ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ
УКРАЇНИ В 1991–2001 РР.**

07.00.01 – історія України

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

НБ НПУ

100132625

Київ – 2011

8140
НБ НПУ ім. М.П. Драгоманова

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі історії України Інституту історичної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України

Науковий керівник

доктор історичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки
Борисенко Володимир Йосипович,
Національний педагогічний
університет імені М.П. Драгоманова,
Інститут історичної освіти,
завідувач кафедри історії України.

Офіційні опоненти:

доктор історичних наук, професор
Веденсв Дмитро Валерійович,
Український інститут національної
пам'яті при Кабінеті Міністрів України,
заступник директора;

кандидат історичних наук
Білан Сергій Олексійович,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України,
доцент кафедри історії і політології.

Захист відбудеться «20» травня 2011 р. о 12 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.02 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «14» квітня 2011 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Т. А. Стоян

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Здобуття Україною державної незалежності, складні внутрішні та зовнішні обставини поставили на перший план суспільно-політичного життя країни проблему відповідності національних Збройних Сил викликом часу. Воєнна доктрина України, закони України «Про загальний військовий обов'язок і військову службу», «Про оборону України», «Про Збройні Сили України», Державна програма «Освіта» («Україна XXI століття») визначили напрями побудови національної системи військово-патріотичного виховання допризовної молоді. Актуальність військово-патріотичної роботи серед молоді була зумовлена також багатовіковим, цілеспрямованим нищенням національної самосвідомості народу, самої ідеї державності і незалежності України, фальсифікацією її історії, приниженням культури і мови, які є фундаментом патріотизму кожного народу.

За роки свого існування (1991–2001 рр.) Україна пройшла непростий шлях еволюції допризовної підготовки учнів. У цей час відбувалося небувале послаблення зв'язків школи зі Збройними Силами України, відповідальних за національну безпеку і територіальну цілісність країни. Тогочасний рівень підготовки допризовної та призовної молоді не відповідав вимогам Міністерства оборони України і Української держави в цілому. Матеріально-технічне забезпечення допризовної підготовки юнаків опинилося в жалюгідному стані: вилучалась навчальна зброя, не вистачало підручників, посібників тощо. Формується негативне ставлення цивільного населення до військової служби. Одночасно з цим загострюється необхідність подолання цих негативних явищ як на державно-військовому, так і на навчально-підготовчому рівнях.

Потужні Збройні Сили є головним гарантом незалежності й суверенності молоді Української держави, завжди мають бути на рівні світових стандартів, що значною мірою визначається й допризовною підготовкою юнацтва. Така роль і становище Збройних Сил України й визначають суспільно-політичну значущість і наукову актуальність теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами та темами. Дисертація виконувалася у руслі наукової тематики «Актуальні проблеми історії України» кафедри історії України Інституту історичної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова 25 січня 2011 р., протокол № 6.

Мета дисертаційного дослідження полягає у науковому розкритті процесу організації допризовної підготовки юнаків до служби в Збройних Силах України в 1991–2001 рр.

Мета дослідження обумовила необхідність вирішення таких основних завдань:

- з'ясувати стан дослідження проблеми в історіографії та ступінь її джерельного забезпечення;
- розглянути формування національних військово-патріотичних традицій;

- визначити суть допризовного навчання юнаків у загальноосвітній середній школі;

- встановити фактори впливу на ставлення молоді до служби в армії;

- висвітлити роль військкоматів у допризовній підготовці молоді;

- простежити участь Товариства сприяння обороні України у допризовній підготовці молоді;

- розкрити процес підготовки молоді до служби в Збройних Силах через молодіжні спортивно-патріотичні організації;

- встановити форми і методи військово-патріотичного виховання юнаків;

- проаналізувати спроби підвищення ефективності військово-патріотичного виховання юнаків.

Об'єктом дослідження є підготовка Збройних Сил України до виконання своїх військових функцій у 1991–2001 рр.

Предметом дисертаційного дослідження є різноманітні форми допризовної підготовки молоді до служби в Збройних Силах України в 1991–2001 рр. Сам предмет «допризовна підготовка» включає в себе допризовне навчання та військово-патріотичне виховання молоді.

Хронологічні рамки дослідження визначаються внутрішньою логікою подій і обмежуються 1991–2001 рр. Нижній хронологічний рубіж обумовлений виходом України зі складу колишнього Радянського Союзу, проголошенням незалежності та територіальної цілісності України.

Верхня межа дослідження пов'язана з початком у 1999/2000 навчальному році вивчення у загальноосвітніх середніх навчальних закладах шкільного курсу допризовної підготовки юнаків за новою програмою «Допризовна підготовка юнаків».

Територіальні межі охоплюють територію сучасної Української держави.

Методологічною основою дисертації є загальноприйнятий у сучасній історіографії принцип історизму, що дозволяє розглянути стан, організацію допризовної підготовки та військово-патріотичного виховання юнаків України на тлі суспільно-політичного, соціального, культурного й економічного життя в Україні, виявити причинно-наслідкові зв'язки, зовнішні та внутрішні фактори, що впливали на становлення, розвиток допризовного навчання і військово-патріотичного виховання юнаків у загальних середніх закладах України в 1991–2001 рр. Широко використовувався проблемно-хронологічний метод дослідження при комплексному аналізі проблеми. Для виявлення закономірностей і особливостей розвитку допризовного навчання та військово-патріотичного виховання юнаків мав велике значення порівняльно-історичний метод.

Наукова новизна одержаних результатів полягає, насамперед, у постановці та першому комплексному розгляді проблеми допризовного навчання та військово-патріотичного виховання юнаків у закладах загальної середньої освіти при підготовці до служби у Збройних Силах України. Новим для української історичної науки є введення до наукового обігу раніше невідомих джерельних даних. Уперше на базі порівняння статистичних

матеріалів проведено широкий аналіз проблеми допризовного навчання та військово-патріотичного виховання молоді, що існувала на початку 1991 р. та змінювалася до 2001 р. у закладах загальної середньої освіти України, структурних організаціях, військових підрозділах Міністерства оборони. Сформульовані й введені до наукового обігу нові теоретичні узагальнення про культурно-виховний, освітній, фізичний рівень, стан здоров'я та готовність до служби в армії випускників загальних середніх закладів України. Виявлені головні причини та наслідки становища, в якому опинилося допризовне навчання та військово-патріотичне виховання юнаків в Україні 1991–2001 рр. Визначені спроби удосконалення допризовної військово-патріотичної підготовки молоді.

Практичне значення результатів дисертації полягає у тому, що її ідеї, теоретичні положення, висновки та багатий фактичний матеріал можуть бути корисними при написанні узагальнюючих праць з історії України, монографічних досліджень з військово-патріотичної та виховної тематики, проведення заходів військово-патріотичного спрямування та допризовної підготовки юнаків, у виховній роботі з учнями та вузівською молоддю. Результати дослідження сприятимуть збагаченню досвіду, розробці більш досконалих законів, розпоряджень, наказів, методичних рекомендацій, створенню нової системи, концепції, програм, нових форм та методів підвищення військово-патріотичного виховання та допризовного навчання молоді при переході Збройних Сил України на професійну контрактну основу, підвищенню авторитету військової служби в цілому.

Апробація результатів дисертації здійснювалась під час обговорення на кафедрі історії України Інституту історичної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, а також у формі виступів на науково-практичних конференціях: «Патріотичне і гуманістичне виховання військової інтелігенції: сутність, взаємозв'язок, стан, проблеми» (Київ, 2002), «Формування міжетнічної і міжконфесійної толерантності засобами суспільних дисциплін» (Київ, 2003), «Доба гетьмана І. Мазепи в європейській історії: міфи і реалії» (Київ – Батурин, 2008), «Конотопська битва: міфи і реалії в східноєвропейській історії» (Київ, 2009), «Українська державно-соборницька ідея: історико-філософський дискурс» (Київ, 2011).

Публікації. Основні теоретичні положення та фактичний матеріал дисертаційного дослідження відображено в одинадцяти наукових статтях, у фахових виданнях, що входять до переліку ВАК України в галузі історичної науки.

Структура роботи зумовлена метою, завданнями і характером дослідження. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів (десяти підрозділів), висновків, списку використаних джерел і літератури. Загальний обсяг дисертації становить 196 сторінок, із них 170 сторінок основного тексту. Список використаних джерел і літератури включає 320 позицій і поданих на 26 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано вибір теми, актуальність, предмет та об'єкт, хронологічні межі, мету, завдання і методологічну базу дослідження, вказані наукова новизна, практичне значення дисертації, апробація одержаних результатів.

У першому розділі «Історіографія та джерельна база дослідження» проаналізовано стан наявної літератури та джерельної бази з теми дисертаційного дослідження.

У підрозділі 1.1. «Стан наукової розробки теми дослідження» з'ясується рівень дослідженості теми дисертації.

Історіографія проблеми складається з монографічних видань, брошур та статей. У загальноісторичному плані військово-патріотичне виховання молоді розглядалося у працях зарубіжного вченого С. Ріпецького, радянського педагога О.Г. Дзеверіна та у перевиданих у радянський час монографіях О.Я. Єфименко та інших дослідників¹. Безперечно цінність при дослідженні проблеми становить й історія українського війська².

Вивітленню проблеми патріотичного виховання молоді безпосередньо присвячені монографічні дослідження М.Д. Зубалія, В.Г. Кузя, Ю.Д. Руденка і З.О. Сергійчука, Е.А. Афоніна, Г.Д. Темка і М.І. Томчука, О.В. Копаниці³. У них особлива увага звернута на встановлення форм і методів військово-патріотичного виховання допризовників до 1993 р., соціально-психологічні проблеми становлення Збройних Сил України, основ національного виховання, історичного зв'язку між колишнім і сучасним вихованням молоді тощо.

Важливе значення при дослідженні теми дисертації мали також монографічні праці Р. Матейка і Б. Мельничука, В. Джулинської та інших авторів, де проблеми патріотичного виховання молоді розглядаються на прикладі окремих історичних постатей, подій, історії військових формувань⁴.

¹ Ріпецький С. Українське січове стрілецтво: Визвольна ідея і збройний чин /С. Ріпецький. – Нью-Йорк: Червона калина, 1956. – 360 с.; Дзеверін О.Г. Педагогічні ідеї Сковороди. /О.Г. Дзеверін. – К.: Вища школа, 1972.– 246 с.; Єфименко О.Я. Історія України та її народу / Пер. з рос. /О.Я. Єфименко. – К.: Мистецтво, 1992.– 254 с.

² Історія Українського війська. 5-е вид. зі змін. і допов. – К.: Варта, 1994. – 464 с.

³ Зубалій М.Д., Сіркізюк В.В., Сливка П.Г., Вонсович Г.Б. Форми і методи військово-патріотичного виховання допризовників / М.Д. Зубалій. – Кам'янець-Подільський, 1993. – 37 с.; Кузь В.Г., Руденко Ю.Д., Сергійчук З.О та ін. Основи національного виховання: Концептуальні положення / В.Г. Кузь, Ю.Д. Руденко, З.О. Сергійчук та ін. – К.: Інформ-вид. центр «Київ», 1993. – Ч.1.– 152 с.; Афонін Е.А. Становлення Збройних Сил України: соціальні та соціально-психологічні проблеми / НАН України. Ін-т соціології: / Е.А. Афонін. – К.: Інтерграфік, 1994. – 304 с.; Темко Г.Д., Томчук М. І. Військове виховання на Україні: історія розвитку і сучасні проблеми. / Г.Д. Темко, М.І. Томчук. – К.: Варта, 1996. – 102 с.; Копаниця О.В. Авторитет офіцера виховної роботи полягає, перш за все, в його професіоналізмі / О.В. Копаниця. – К.: Військо України. – 2008. – № 05(95). – 47 с.

⁴ Матейко Р., Мельничук Б. Военними дорогами синів Галичини. Українські Січові Стрільці на Тернопільщині / Р. Матейко, Б. Мельничук. – Тернопіль, 1991. – 70 с.; Джуличська Т. Головна Пластова Булава при допомозі Крайових Пластових Старшин Канади, США, України / Т. Джуличська // «Пластовий довідник». / Під ред. А. Горнякєвича. – 2000. – 230 с.

Вони вносять значний фактичний матеріал у дослідження формування традицій військово-патріотичного виховання в Україні з давніх часів.

Науково-методичну цінність мають підручники, посібники та методичні матеріали Г. Ващенка, А.М. Бойка, В.Й. Борисенка, М.Д. Зубалія, В.В. Ягупова⁵. Окремих сюжетів теми дисертації торкалися у своїх дисертаційних дослідженнях наші попередники⁶.

Проблеми досліджуваної теми знайшли відображення в публікаціях Міністерства оборони України «Армія України», «Народна армія», Міністерства оборони СРСР «Слава Родины», «Красная звезда», «Щит народа», а також в «Урядовому кур'єрі», «Світ молоді», «Гарт», «Патріот України» та ін.

Проблемні питання організації і проведення заходів допризовного навчання та військово-патріотичного виховання юнаків у закладах загальної середньої освіти в 1991–2001 рр., їх готовності до служби в Збройних Силах України розкриваються в публікаціях фахівців та військових журналістів М. Анісімова, А. Будяшевського, В. Вирви, Р. Драпака, С. Зяцьєва та ін.⁷

Нестатутні відносини залишалися невирішеною проблемою, які вкрай негативно позначалися на ставленні до армії населення, викликали негативну реакцію у суспільстві, активно використовувалися в дискредитації військової служби. Форма і зміст таких відносин відбивали певний стан суспільства, його

⁵ Ващенко Г. Виховний ідеал // Г. Ващенко. – Полтава, 1994. – 220 с.; Бойко А.М. Суб'єкт – суб'єкти взаємини як цінності виховання / А.М. Бойко // Цінності освіти і виховання: наук.-метод. зб. / Ред. О.В. Сухомлинська. – К.: Вид-во АПН України, 1997. – 224 с.; Борисенко В.Й. Курс української історії: з найдавніших часів до ХХ століття / В. Й. Борисенко. – К.: Либідь, 1998. – 661 с.; Зубалій М.Д. Військово-патріотичне виховання допризовників: Методичні рекомендації / М.Д. Зубалій. – К.: ІЗМН, 1998. – 60 с.; Зубалій М.Д., Сіркзіук В.В., Сливка П.Г., Воносович Г.Б. Ефективність військово-патріотичного виховання допризовної молоді / М.Д. Зубалій, В.В. Сіркзіук, П.Г. Сливка, Г.Б. Воносович. – Кам'янець Подільський, 1994. – 26 с.; Ягупов В.В. Військове виховання: історія, теорія та методика / В.В. Ягупов. – К., 2002. – 560с.

⁶ Даценко О.М. Військово-патріотичне виховання в українських збройних формуваннях в умовах боротьби за українську державність (березень 1917–1920 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 20.02.22 / Національна академія оборони України. – К., 2002. – 18 с.; Красильник Ю.С. Патріотичне виховання військовослужбовців Збройних Сил України засобами української етнопедагогіки: автореф. канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Красильник Юрій Семенович. – К., 2002. – 23 с.; П'яковський Г.В. Педагогічна оцінка ефективності військово-патріотичного виховання призовної молоді: дис. на здоб. наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки» / П'яковський Геннадій Валентинович. – К., 1997. – 148 с.; Футулуйчук В. Українська Галицька армія: військово-патріотичне виховання та вихід (1918–1920 рр.): дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Василь Футулуйчук. – Донецьк: Східний видавничий дім УКЦентр, 2000. – 152 с.

⁷ Анісімов М. Кто и как готовит к службе? / М. Анісімов // Слава Родины. – 1992. – 17 січ.; Будяшевський А. До армії не йдуть найбільші і не найзаможніші / А. Будяшевський // Народна армія. – 1999. – 21 квіт.; Вирва В. То чи підеш ти, Іванко, «у солдатів»? / В. Вирва // Народна армія. – 1997. – 3 жовт.; Драпак Р. Хочеш – не хочеш, а служити треба / Р. Драпак // Народна армія. – 1998. – 16 квіт.; Зяцьєв С. Доля падчирки спіткала допризовну підготовку в школах та профтехучилищах. Чому? / С. Зяцьєв // Народна армія. – 1998. – 19 берез.

цивільної частини, де здійснювалося початкове виховання майбутнього солдата.

Про стрімке падіння престижу служби у Збройних Силах, докорінний злам у баченні конституційного обов'язку по захисту своєї Батьківщини як призовної молоді після закінчення нею загальної середньої освіти, так і всього дорослого населення України вказують статті В. Березюка, А. Вестохова, Т. Корнюшенка, Г. Кривошеєва, М.В. Кудрика, М. Матяша, В. Нікітіна⁸.

Проблеми якості підготовки юнаків до служби у Збройних Силах України, її стан, а також статус викладача ДПЮ у цей період розглядають у періодичних органах Міністерства оборони України В. Вирва, С. Зятьєв, В. Іовлев, Ю. Крамаренко, І. Лазор, М. Литвин⁹.

Стрімке зниження соціально-побутового рівня населення, наявність внутрішньо-економічної кризи в Україні, а також соціологічні, медичні дані наводять у своїх публікаціях А. Будякін, А. Будяшевський, В. Буряченко, В. Гедзь, В. Гулько, Р. Драпак, С. Зятьєв, В. Ковальський, С. Нагорянський, І. Попов, О. Риб'як¹⁰.

Діяльність військових комісаріатів, їх проблеми та труднощі при проведенні заходів з допризовного навчання та військово-патріотичного

⁸ *Березюк В.* Справа державна, а підхід легковажний / В. Березюк // Армія України. – 1993. – 28 верес.; *Вестохов А.* С кем идти дальше? Настораживающая тенденция / А. Вестохов // Народна армія. – 1992. – 19 черв.; *Корнюшенко Т.* Чи готова молодь до служби? / Т. Корнюшенко // Народна армія. – 1993. – 13 трав.; *Кривошеєв Г.* О всеобщности воинской службы / Г. Кривошеєв // Красная Звезда. – 1989. – 31 серп.; *Кудрик В.* Призов до війська – справа загальнодержавна / В. Кудрик // Армія України. – 1997. – 20 трав.; *Матяш М.* Система зв'язків суспільство-держава-армія потребує чіткої координації / М. Матяш // Народна армія. – 1995. – 7 лют.; *Никитин А.* Побуждать патриотические чувства / А. Никитин // Народна армія. – 1992. – 27 листоп.

⁹ *Вирва В.* Про майбутнє війська потурбуватися необхідно вже сьогодні / В. Вирва // Народна армія. – 1999. – 15 січ.; *Іовлев В.* Бути чи не бути допризовній підготовці? / В. Іовлев // Народна армія. – 1994. – 20 груд.; *Крамаренко Ю.* ДПЮ має право на майбутнє / Ю. Крамаренко // Народна армія. – 1998. – 8 квіт.; *Лазор І.* До захисту Вітчизни готують у школі / І. Лазор // Народна армія. – 2001. – 20 берез.; *Литвин М.* Кому нужна такая допризывная подготовка? / М. Литвин // Народна армія. – 1993. – 2 верес.

¹⁰ *Будякін А.* В армію – на буксирі / А. Будякін // Армія України. – 1993. – 11 груд.; *Будяшевський А.* До армії не йдуть найбідніші і не найнезаможніші / А. Будяшевський // Народна армія. – 1999. – 21 квіт.; *Буряченко В.* Армія – не лікарня / А. Буряченко // Народна армія. – 1999. – 27 серп.; *Гедзь В.* Війську потрібен козак, а не тюхтій в погонах / В. Гедзь // Армія України. – 1993. – 13 жовт.; *Гулько В.* Яке поповнення прийде до війська? / В. Гулько // Народна армія. – 1997. – 4 квіт.; *Драпак Р.* При всій мізерності вибору альтернативи не має / Р. Драпак // Народна армія. – 1997. – 21 листоп.; *Зятьєв С.* Армія тебе вилікує, синку... / С. Зятьєв // Народна армія. – 1996. – 2 квіт.; *Ковальський В.* Служити повинні люди, здорові тілом і душею / В. Ковальський // Народна армія. – 1997. – 05 листоп.; *Нагорянський С.* Тяжело служить, но надо / С. Нагорянський // Народна армія. – 1992. – 16 груд.; *Попов И.* Растим слабачков / И. Попов // Народна армія. – 1992. – 20 листоп.; *Риб'як О.* А завтра – солдати / О. Риб'як // Армія України. – 1993. – 22 квіт.

виховання юнаків знаходять відображення у наукових статтях А. Кобзаря, В. Кудрика, В. Радецького, К. Хрола, В. Чечила¹¹.

Про історію та діяльність українського спортивного товариства «Сокіл» розповідають у своїх публікаціях Р. Драпак і О. Міленін¹², про товариство «Січ» в Україні – Б. Бережинський та В. Вирва¹³.

Про значення військово-патріотичних акцій, проведення яких дедалі більше набувало системного характеру, писали у своїх статтях В. Буряченко, В. Вирва, Р. Драпак, О. Трубіцин, Л. Філок, В. Шелест¹⁴.

Традиції та історію українського війська, прищеплення любові до своєї рідної землі, ролі воїнів-українців у військово-патріотичному вихованні юнаків, військово-історичні клуби розкривали у своїх статтях в газеті «Народна армія» А. Бондаренко, К. Колонтаєв, О. Козирев, В. Рябчук, М. Сулік¹⁵.

Розвиток фізичного виховання та здоров'я юнаків через юнацькі спортивні секції розглядали у своїх статтях А. Будяшевський, В. Вирва, С. Кирішевський, О. Лі, В. Петров, В. Письменний¹⁶.

¹¹ *Кобзар А.* Внесок військкоматів має бути вагомим / *А. Кобзар* // *Армія України*. – 1993. – 02 берез.; *Кудрик В.* Призов до війська – справа загальнодержавна / *В. Кудрик* // *Армія України*. – 1997. – 20 трав.; *Радецький В.* Справа державної ваги / *В. Радецький* // *Народна армія*. – 1997. – 1 квіт.; *Хрол К.* Україне нужны патриоты / *К. Хрол* // *Народна армія*. – 1992. – 27 листоп.; *Чечило В.* Професійна армія: який шлях вибрати? / *В. Чечило* // *Народна армія*. – 1993. – 28 лип.

¹² *Драпак Р.* У нас проблем з призовом не має, однак, чи скоро так зможемо сказати лише в Тернопільському обласному військкоматі? / *Р. Драпак* // *Народна армія*. – 1995. – 22 черв.; *Міленін О.* «Сокіл» має працювати / *О. Міленін* // *Народна армія*. – 1992. – 17 листоп.

¹³ *Бережинський Б.* Відродження українських військових традицій у діяльності галицьких військово-спортивних організацій / *Б. Бережинський* // *Народна армія*. – 1993. – 02 квіт.; *Вирва В.* Прийдуть до війська справжні патріоти / *В. Вирва* // *Народна армія*. – 1995. – 29 квіт.

¹⁴ *Буряченко В.* Нам потрібні патріоти / *В. Буряченко* // *Народна армія*. – 1998. – 11 серп.; *Вирва В.* Коли почнемо рахувати «курчат»? / *В. Вирва* // *Народна армія*. – 1999. – 05 лют.; *Драпак Р.* Служити так, аби народ нами пишався / *Р. Драпак* // *Народна армія*. – 1997. – 2 груд.; *Трубіцин О.* Фронтovníки передають естафету молоді / *О. Трубіцин* // *Народна армія*. – 1998. – 18 листоп.; *Філок Л.* Юнаки знайомляться зі службою / *Л. Філок* // *Народна армія*. – 2000. – 05 трав.; *Шелест В.* За п'ять хвилин до призову / *В. Шелест* // *Народна армія*. – 2001. – 06 листоп.

¹⁵ *Бондаренко А.* Юні броварчани знаходять себе в «Десні» / *А. Бондаренко* // *Народна армія*. – 2001. – 13 берез.; *Колонтаєв К.* Фестиваль військово-історичних клубів / *К. Колонтаєв* // *Народна армія*. – 1995. – 04 лип.; *Козирев О.* Зерна виховання падають на «родючий ґрунт» / *О. Козирев* // *Народна армія*. – 2001. – 19 квіт.; *Рябчук В.* Виховання історичної пам'яті – невідкладна справа держави / *В. Рябчук* // *Народна армія*. – 1995. – 04 лип.; *Сулік М.* Патріоти з 221-ї / *М. Сулік* // *Народна армія*. – 2001. – 23 лют.

¹⁶ *Будяшевський А.* Козацькі розваги на Хортиці / *А. Будяшевський* // *Народна армія*. – 2000. – 06 верес.; *Вирва В.* То чи будемо гідні славетного козацького роду / *В. Вирва* // *Народна армія*. – 1998. – 28 жовт.; *Кирішевський С.* Займаєшся карате – краще ніж палити цигарки / *С. Кирішевський* // *Народна армія*. – 1997. – 12 листоп.; *Лі О.* З айкідо можливе все / *О. Лі* // *Народна армія*. – 2000. – 03 черв.; *Петров В.* Гадаю, що з тасквон-до у війську зникла б «дівидина» / *В. Петров* // *Армія України*. – 1993. – 09 жовт.; *Письменний В.* Кікбоксінг: перемога легкою не буває / *В. Письменний* // *Народна армія*. – 2000. – 03 черв.

У підрозділі 1.2. «Стан джерельної бази дослідження» аналізуються всі види джерел з теми дисертації.

Джерельна база дисертації має певну особливість, зумовлену складнощами становлення Збройних Сил Української держави на початковому етапі її існування. Насамперед, це відсутність документальних даних по темі дисертації у центральних і обласних архівах України, зумовлена ненадходженням відповідних матеріалів з низових організацій (школи, молодіжні організації військово-патріотичного спрямування, військкомати, військові частини тощо). Виняток становить архів Центрального комітету товариства сприяння обороні України (далі – Архів ЦКТСО України). Зокрема, це фонд № 5044, в якому містяться зведені річні звіти діяльності організацій і товариств сприяння обороні України за 1991–2001 рр. Ці документи вперше вводяться дисертантом до наукового обігу.

Першочерговим важливим джерелом для дослідження організації військово-патріотичного виховання та допризовного навчання юнаків стали нормативно-правові акти вищих державних органів України і укази Президентів¹⁷.

До джерельної бази дисертації віднесені й ті газетні публікації, в яких містяться свідчення безпосередніх учасників допризовної підготовки юнаків, очевидців, статистичні та інші дані відповідних державних чи громадських організацій, установ, товариств¹⁸.

¹⁷ Закон України «Про оборону України» від 06.12.91 № 1932-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 9. – 219 с.; Закон України «Про Збройні Сили України» від 06.12.91 № 1934-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 9. – 224 с.; Закон України «Про загальний військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 р. № 2232. – ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – 903 с.; Законодавство України з питань військової сфери. – К.: «Азимут» – Україна. – 2003. – 235 с.; Конституція України. – Відомості Верховної Ради (ВВР), К., 1996. – № 30 – 380 с.; Концепція допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді. Указ Президента України від 25.10.02 р., № 948/2002 // Офіційний вісник України. – К., – 2002. – № 44. – 331 с; Постанова Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2000 р. № 1770 «Про затвердження положень про допризовну підготовку і про підготовку призовників з військово-технічних спеціальностей» // Офіційний вісник України. – К., – 2000. – № 49. – 540 с.; Постанова Кабінету Міністрів України від 15 вересня 1999 р. № 1697 «Про затвердження Національної програми патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства». На виконання Указу Президента України від 27 квітня 1999 р. № 456 (456/99) // Офіційний вісник України. – К., – 1999. – № 37. – 152 с.; Постанова Верховної Ради України від 22.10.1991 р., № 1440 – ХІІ. «Про підпорядкування військових комісаріатів на території України» від 22.10.1991 р. № 1440 – ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 40. – 1127 с.; Указ Президента України «Про Товариство сприяння обороні України» від 19 серпня 1999 р. № 985/99 [Електронний ресурс]. – Режим ресурсу: <http://www.liga.net>.

¹⁸ Бондаренко А. Майбутнє війська закладається у школі / А. Бондаренко // Народна армія. – 2000. – 19 груд.; Бондаренко А. Оплески «зривали» допризовники / А. Бондаренко // Народна армія. – 2001. – 22 трав.; Бондаренко А. «Олімпійці» до служби – готові! / А. Бондаренко // Народна армія. – 2001. – 21 груд.; Вирва В. Сьогодні ти на «смузі», а завтра зброю опануєш... / В. Вирва // Народна армія. – 2000. – 05 трав.; Філюк Л. Юнаки знайомляться зі службою / Л. Філюк // Народна армія. – 2000. – 05 трав.; Колонтас К. Фестиваль військово-

Джерельний характер мають спогади Т. Бульби-Боровця, різноманітні документи про життя і смерть полковника Коновальця¹⁹, в яких висвітлюється патріотизм української молоді в боротьбі за свободу та незалежність України.

Таким чином, сьогодні в історичній науці не існує комплексного наукового дослідження, де б висвітлювалися потреби, проблеми і запити щодо організації і ведення допризовного навчання та військово-патріотичного виховання юнаків України у 1991–2001 рр.

Науковці створили загальне підґрунтя для нашого дослідження, але поза їхньою увагою залишилися такі основні аспекти як: хронологічна порівняльна характеристика з 1991 до 2001 р. низького рівня підготовки молоді до військової служби внаслідок відсутності скоординованої системи допризовного навчання і військово-патріотичного виховання, які б відповідали вимогам часу;

історичних клубів / К. Колонтаєв // Народна армія. – 1995. – 04 лип.; Драпак Р. Нехай так служиться, як проводжали / Р. Драпак // Народна армія. – 1997. – 26 квіт.; Тимчук Д. Прийти до війська підготовленими / Д. Тимчук // Народна армія. – 2000. – 10 черв.; Маркевич А. Відродження «Зірниці» / А. Маркевич // Народна армія. – 2000. – 10 черв.; Тишук Є. До війська – завжди готові / Є. Тишук // Народна армія. – 2001. – 25 груд.; Гаран В. Військові у «Лісовій казці»: турбота про достойну зміну / В. Гаран // Народна армія. – 1997. – 30 серп.; Маркевич А. Допризовна підготовка потребує змін / А. Маркевич // Народна армія. – 2000. – 02 черв.; Будяшевський А. Козацькі розваги на Хортиці / А. Будяшевський // Народна армія. – 2000. – 06 верес.; Письменний В. Кікбоксінг: перемога легкою не буває / В. Письменний // Народна армія. – 2000. – 03 черв.; Вирва В. То чи будемо гідні славетного козацького роду / В. Вирва // Народна армія. – 1998. – 28 жовт.; Черних А. Без клопоту немає догляду / А. Черних // Народна армія. – 2001. – 27 квіт.; Вирва В. П'ять днів відчували себе солдатами... / В. Вирва // Народна армія. – 2001. – 01 черв.; Будяшевський А. Краще менше, але краще / А. Будяшевський // Народна армія. – 2001. – 14 листоп.; Крамаренко Ю. Чи то зможе школяр підготуватися до призову? / Ю. Крамаренко // Народна армія. – 1997. – 23 верес.; Ветохов А. С кем йти далше? Насторажуюча тенденція / А. Ветохов // Народна армія. – 1992. – 19 черв.; Кошель І. Чи будемо йти до війська як на свято? / І. Кошель // Народна армія. – 1993. – 16 черв.; Зятьєв С. Хто піде у патріоти? / С. Зятьєв // Народна армія. – 1997. – 11 лют.; Зятьєв С. Армія тебе вилікує, синку... / С. Зятьєв // Народна армія. – 1996. – 2 квіт.; Солдат в Українській державі. Це слово повинно звучати гордо! // Військо України. – 1997. – № 1-2; Гулько В. Яке поповнення прийде до війська? / В. Гулько // Народна армія. – 1997. – 4 квіт.; Драпак Р. Хочеш – не хочеш, а служити треба / Р. Драпак // Народна армія. – 1998. – 16 квіт.; Зятьєв С. Як здоров'я, воїне? / С. Зятьєв // Народна армія. – 1998. – 17 листоп.; Зятьєв С. На тисячу юнаків – тисячу двісті хвороб / С. Зятьєв // Народна армія. – 2000. – 16 серп.; Книш В. Армії не потрібний «важ» за планом / В. Книш // Народна армія. – 1996. – 9 жовт.; Ковальський В. Без патріотичного виховання майбутніх воїнів армія втратить бездатність / В. Ковальський // Народна армія. – 1997. – 19 лют.; Драпак Р. Бумерангом по майбутньому / Р. Драпак // Народна армія. – 2000. – 4 лют.; Чорноус С. Весна іде – призов гряде / С. Чорноус // Народна армія. – 2000. – 19 квіт.; Окохих служили в Збройних Силах побільшило // Народна армія. – 2001. – 13 листоп.; Харчук Б. Про хід виконання рішень і критичних зауважень VIII з'їзду ТСО України та завдання оборонного Товариства на 1996 рік // Патріот України. – 1996. – січень.

¹⁹ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. Слава і трагедія Українського Повстанського Руху: Спогади / Т. Бульба-Боровець. – К.: Дніпро, 1996. – 276 с.; Життя і смерть полковника Коновальця: Документи, матеріали, спогади, щоденники, листи, фотографії. – Львів: Червона калина, 1993. – 328 с.

аналіз основних проблем та обставин, фактори впливу на ставлення молоді до служби в армії; головна роль та завдання структурних організацій, військових підрозділів допризовної підготовки молоді; визначення низки ускладнюючих факторів, що наклали негативний відбиток на процес військово-патріотичного виховання призовного контингенту України.

У другому розділі «Допризовне навчання юнаків і фактори впливу на їхнє ставлення до служби в армії» зроблено аналіз військово-патріотичного виховання учнів та фактори впливу на їхнє ставлення до військової служби.

У підрозділі 2.1. «Формування національних військово-патріотичних традицій» розглядається тривалий процес зародження та розвитку військово-патріотичного виховання в українському суспільстві.

Військово-патріотичне виховання на українських землях має тисячолітню історію. Зі створенням стабільних князівських дружин військова підготовка і військово-патріотичне виховання стають взаємопов'язаними і проводяться як на державному, так і на князівському рівнях. З ранньої юності молоді прищеплювали кращі традиції роду, почуття моральності, патріотизму, відповідальності за долю народу і саможертвності заради нього. Девізом патріотизму тих часів стали слова князя Святослава напередодні вирішальної битви («...не осоромимо землі руської, але ляжемо тут кістями, бо мертві сорому не мають»).

З призупиненням державної підготовки молоді до захисту Вітчизни у період татаро-монгольського панування ці функції перебрали на себе сім'я і духовенство. Українське козацтво стало потужним важелем військово-патріотичного виховання населення України у напрямі здобуття державної незалежності, любові до своєї Бйтчизни і саможертвності в ім'я її захисту.

Сильний поштовх військово-патріотичному вихованню молоді дала Українська революція 1917–1921 рр. Особливої важливості та поширеності набуває військово-патріотичне виховання молоді й дорослого населення всього СРСР напередодні та в ході Другої світової війни. Частково воно спрямовувалося й на виховання патріотизму і щодо України як складової частини СРСР. Таке ж спрямування воно мало й у повоєнний час.

У підрозділі 2.2. «Допризовне навчання юнаків у загальноосвітній середній школі» визначається організаційна структура допризовного навчання учнів у загальній середній школі.

Після здобуття Україною державної незалежності у 1991 р. відкрилися широкі можливості для докорінної перебудови допризовної підготовки молоді на національній основі. Закони України «Про оборону України» від 6.12.1991 р. і «Про загальний військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 р. регламентували організацію допризовної підготовки молоді до служби у Збройних Силах України. Практична реалізація відповідних законодавчих актів відбувалася в загальноосвітній школі через навчальний курс «Допризовна підготовка юнаків» і супроводжувалася серйозними матеріальними труднощами та організаційними недоліками. Серед них – відсутність навчальної матеріально-технічної бази, ліквідація музеїв бойової слави, перехід

на почасову оплату керівникам ДПО та ін. Не вирішило проблем і нове положення «Про допризовну підготовку юнаків» 1994 р.

Організовані освітянами семінари, круглі столи з питань ДПО розглядали недоліки у її веденні, наголошували на необхідності вирішення наболілих питань. На піднесення рівня ДПО спрямовувалися й Указ Президента України від 27 квітня 1999 р. «Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моральності та формування здорового способу життя громадян», а також «Національна програма» Кабінету Міністрів України того ж року.

Новою Програмою «Допривозна підготовка юнаків» 1999 р. враховувались вимоги проєктів відповідного державного стандарту та матеріали навчального підручника «Допривозна підготовка (1999)», а також пропозиції й зауваження найбільш досвідчених фахівців. Однак і вона не змогла вирішити всі ті проблеми, що накопичилися в ході шкільної підготовки молоді до служби в армії.

У підрозділі 2.3. «Фактори впливу на ставлення молоді до служби в армії» визначаються головні фактори ставлення молоді до служби в армії.

На ставлення молоді до служби в армії на початковому етапі існування Української держави визначальний вплив справили розпад СРСР та зміни, що відбувалися при формуванні українських Збройних Сил. Стрімко впав престиж військової служби, посилилися пацифістські настрої серед молоді, вимоги відновлення відстрочок від служби в армії окремим категоріям молоді, звільнення в запас військовослужбовців строкової служби з числа студентів денної форми навчання вищих навчальних закладів. Ці окремі вимоги були задоволені ще Постановою Верховної Ради СРСР від 11 липня 1989 р.

Внаслідок цих факторів різко зменшилося в рядах військовослужбовців представництва студентства, вихідців із заможних, впливових та інтелігентних родин. Не сприяв підвищенню готовності молоді до служби в армії й закон «Про загальний військовий обов'язок і військову службу». Значно знизилась готовність до призову в армію випускників шкіл.

Серед молоді все більше сприймаються ідеї про службу в армії за контрактом. Негативну роль у ставленні юнаків до армійської служби відігравали численні повідомлення масмедіа про різні негаразди у національних Збройних Силах. Як наслідок, більшість призовників не висловлювали бажання служити в армії, свою неготовність до неї.

Таким чином, допризовне навчання юнаків і фактори впливу на їхнє ставлення до служби у Збройних Силах України у 1991–2000 рр. мали під собою як глибоко національні, так і зовнішні впливові чинники. Формування національних військово-патріотичних традицій в Україні мало глибокі корені, яке переривалося чи приглушувалося під час її бездержавного існування. Допривозна навчання юнаків у середній загальноосвітній школі незалежної України регламентувалося законодавчими актами, окремими відомчими положеннями, які, однак, не змогли остаточно подолати ті негативні фактори, що з'явилися в допривозній підготовці юнаків внаслідок кардинальних міждержавних змін початку 90-х років ХХ ст. Внаслідок різноманітних

факторів у частини шкільної молоді сформувалося негативне ставлення до служби в Збройних Силах України.

У третьому розділі «Військові та громадські організації допризовної підготовки молоді» аналізується військова і громадська структура допризовної підготовки молоді України.

У підрозділі 3.1. «Військові комісаріати» висвітлюється роль військових комісаріатів у допризовній підготовці молоді.

Основною військовою організацією допризовної підготовки молоді України до служби в Збройних Силах виступали військові комісаріати. Їх функції полягали в організації обліку юнаків допризовного і призовного віку, медичного огляду, приписки до призивних дільниць, а також у військово-патріотичному вихованні. Сднாக проведення всіх цих заходів не було забезпечено належним фінансуванням, від чого страждала якість роботи військоматів. Була відсутня цілісна система професійно-психологічного відбору призовників. Нестача досвідчених лікарів у складі призовних медичних комісій часто призводила до поверхового медичного обстеження призовників.

Медичні призовні комісії постійно виявляли значну хворобливість юнаків. Якщо в 1992 р. патологічна ураженість 1000 юнаків призовного віку становила 942, у 1993 р. – 1003, то у 1995 р. – вже 1025 захворювань. На тисячу дітей до 14 років у 1999 р. припадало інфекційних та паразитарних хвороб 72, крові та ендокринної системи – 150, нервової системи, органів чуття й системи кровообігу – 178, органів дихання і травлення – 861, а всього – близько 1600 різних захворювань. Зрозуміло, що з таким набором хвороб вони досягали й призовного віку.

Від загальної кількості військовозобов'язаних до лав Збройних Сил України потрапляло 11,5%, кількість призовників з середньою освітою зменшилася з 87,5% у 1994 р. до 66,5% у 1995 р. На початок 1997 р. із загальної кількості призовників 44 тис. юнаків були взагалі непридатні до військової служби, 10266 – засуджені чи перебували під слідством. Ухилення юнаків від військової служби зросло з 10 тис. у 1994 р. до майже 18 тис. осіб у 1996 р.

У підрозділі 3.2 «Товариство сприяння обороні України» простежується участь товариства у допризовній підготовці молоді.

Товариство сприяння обороні України (ТСО) було створене 26 вересня 1991 р. на базі ліквідованого ДТСААФ УРСР. Згідно статуту воно мало займатися патріотичним вихованням своїх членів, пропагандою Конституції та законів України про захист Вітчизни, підготовкою спеціалістів для Збройних Сил і народного господарства, розвитком технічних і прикладних видів спорту.

Становлення ТСО відбувалося в складних умовах. У 1992 р. припинено фінансування товариства з державного бюджету, загострилися організаційні та інші негаразди, внаслідок чого до 1995 р. у Вінниці, Сумах та інших обласних центрах були ліквідовані або набагато скорочені статутні структури. Втричі зменшилася кількість юнаків і дівчат, які займалися прикладними видами спорту. Технічні засоби виховання не надходили до військово-патріотичних установ, фактично були відсутні відповідні тренажери.

Скоротилася кількість підготовлених в організаціях ТСО кадрів масових технічних професій (КМТП) з 378 429 осіб у 1991 р. до 251 739 у 1995 р. За цей самий період чисельність підготовлених призовників зменшилася з 73 930 до 37 713 юнаків.

Як зазначалося на другому пленумі ЦК ТСО України в грудні 1995 р., більшість обласних організацій ТСО працювала прибутково з різним рівнем рентабельності. Мали місце значні недостаті, розкрадання матеріальних цінностей на мільярди гривень, що перешкоджало нормальній роботі ТСО України.

Після 1995 р. діяльність ТСО України дещо стабілізувалася. За повідомленнями преси, діяли 161 навчальна структура, понад 30 авіаційно-спортивних та 600 спортивно-технічних клубів, 12 дитячо-юнацьких спортивних шкіл, величезний транспортний парк на 20 тис. автомобілів і 500 літаків та вертольотів. Правда, достовірність цих даних викликає певні сумніви.

Члени ТСО України на 2001 р. взяли участь у 95 чемпіонатах світу з технічних видів спорту, 964 чемпіонатах Європи, у розіграшах 108 кубків світу і Європи. На всіх цих форумах спортсмени завоювали 942 медалі: з них 215 золотих, 405 срібних і 322 бронзові. Але кількість підготовлених кадрів масових технічних професій зменшилась на 43%, на 15% – спортивно-технічних клубів, на 68 % – підготовлених призовників.

У підрозділі 3.3. «Молодіжні спортивно-патріотичні організації України» розкривається процес підготовки молоді до служби у Збройних Силах України через молодіжні спортивно-патріотичні організації.

Підготовкою молоді до служби в армії України займалося кілька спортивно-молодіжних організацій загальносвітового і національного характеру. Зі здобуттям Україною державної незалежності на території країни відновився загальносвітовий, добровільний і неполітичний скаутський рух. У його основі лежав принцип – від інтересів особистості до інтересів колективу, а не навпаки, як навчали раніше піонерів. Створювані добровільні групи дітей і підлітків організовували походи, табори, розучували пісні, проводилися дискусії, вивчали географію, природу, вчилися подавати першу допомогу постраждалим.

З 1991 р. почала діяти скаутська дніпропетровська організація «Скіф», яка через табори «Джерело», «Прорія», свята «День родини», «День неньки» та інші заходи прищеплювала дітям і підліткам любов до Батьківщини, батьків, готовність до їх захисту, вчили ніколи не падати духом.

Відновила свою діяльність давня українська скаутська організація «Пласт». Пластуни готувалися стати гідними захисниками своєї Батьківщини, для чого активно займалися бойовими мистецтвами, вивчали елементи тактики, проходили стройову та стрілецьку підготовку, що так необхідні для молодого воїна.

Однією з провідних молодіжних спортивно-патріотичних організацій стало товариство «Сокіл», що мало давні українські традиції. Активно діяло по військово-патріотичному вихованні молоді засноване в 1993 р. Тернопільське обласне товариство «Сокільський доріст», на Івано-Франківщині та Львівщині

товариства «Січ», які готували молодь до боротьби за інтереси України, її захисту.

Таким чином, незважаючи на складні умови, військові комісаріати продовжували займатися допризовною підготовкою молоді до служби у Збройних Силах України. Створювані ними медичні призовні комісії виявляли масові захворювання юнаків, встановлювали кількість непридатних до військової служби, тих, хто ухиляється від неї, освітній ценз та ін. При загальному занепаді уваги держави до підготовки молоді для служби в армії важливу роль відіграло Товариство сприяння обороні України. Посильний внесок у допризовну підготовку молоді зробили й молодіжні спортивно-патріотичні організації.

У четвертому розділі «**Військово-патріотичне виховання молоді та спроби підвищення його «ефективності»**» аналізуються форми і методи військово-патріотичного виховання юнаків та шляхи підвищення його рівня.

У підрозділі 4.1. «**Форми і методи військово-патріотичного виховання учнів**» встановлюється суть виховної підготовки юнаків до армійської служби.

У військово-патріотичному вихованні шкільної молоді використовувалися найрізноманітніші форми і методи роботи. Серед них наприкінці 90-х років започатковуються олімпіади з допризовної підготовки серед учнів старших класів ряду київських шкіл. Вони включали змагання зі стрийової, фізичної та вогневої підготовки, супроводжувалися національними піснями і танцями.

На Чернігівщині поширеною формою військово-патріотичного виховання молоді стали місячники оборонно-масової роботи, присвячені різним національним ювілеям. Подібні місячники проводилися і на Рівненщині. Вони супроводжувалися активним залученням воїнів, а також цивільного дорослого населення області. Змагальний характер у військово-спортивних формах роботи мали дні вручення посвідчень призовників, свят Перемоги тощо. Характерною особливістю цих заходів стала активна участь у них військовослужбовців.

Відновленню військово-історичних традицій був присвячений фестиваль військово-історичних клубів України і Росії у Севастополі у 1995 р. У 2000 р. в окремих містах і областях відновилася гра «Зірниця».

Виховний характер мала військово-патріотична гра «Сокіл», започаткована відділом освіти Білоцерківського міськвиконкому Київської області в 2000 р., а також запровадження експериментального проведення триденних навчальних зборів з учнями випускних класів. Патріотично - виховний характер носила діяльність клубів «Пошук», «Пам'ять», «Орден і медалі в моїй сім'ї» тощо. Про увагу громадськості до історико-патріотичного виховання шкільної молоді стали виступи за збереження і відновлення в школах музеїв і кімнат бойової та трудової слави.

Основними методами військово-патріотичного виховання учнів загальноосвітніх середніх закладів стали: безпосередні уроки, лекції, співпраця школи і військової частини, ознайомлення юнаків з армійським життям у всіх його формах, різноманітні військово-патріотичні ігри та інші виховні заходи,

бесіди з ветеранами, ознайомлення з бойовою славою конкретних осіб, військово-патріотичного виховання та ін.

У підрозділі 4.2. «Спроби підвищення ефективності військово-патріотичного виховання» аналізуються спроби підвищення ефективності військово-патріотичного виховання молоді.

Українська влада неодноразово робила спроби підвищити ефективність військово-патріотичного виховання молоді України. Зокрема, на це спрямовувалися як закон України «Про Збройні Сили України», так і розроблений у 1993 р. за вказівкою Президента Л. Кравчука проект «Державної програми військово-патріотичного виховання допризовників та їх підготовки до служби в Збройних Силах України». Було заплановано забезпечити військово-патріотичне виховання юнаків відповідною науково-методичною літературою та іншими виховними засобами.

Планувалося переглянути саму систему військово-патріотичного виховання молоді. Встановлювалися тісні контакти викладачів ДПО з райвійськкоматами, відновлювалися зв'язки цивільної влади з військовими частинами, різноманітні військово-патріотичні конкурси, клуби, у школах створювалися козацькі організації. У Бариському районі на Київщині вводилися для учнів навчально-польові збори на базі місцевої артилерійської бригади.

Тодішній міністр освіти В. Огнев'юк пропонував посилити формування у призовників почуття патріотизму, яке б відповідало вимогам часу. Пропонувалося також звернути особливу увагу на психологічну підготовку юнаків, зв'язки військоматів з пресою як одного з дієвих засобів формування позитивного іміджу солдатської служби тощо.

Отже, військово-патріотичне виховання молоді та спроби підвищення його ефективності мали різноманітні форми і методи. У військово-патріотичному вихованні молоді найпопулярнішими були олімпіади, спартакіади, військово-патріотичні акції, фестивалі військово-історичних клубів. На підвищення військово-патріотичного виховання молоді спрямовувалися дії як вищих органів влади, представників місцевих органів влади, так і пропозиції окремих фахівців, безпосередніх учасників цього процесу.

У висновках зроблені теоретичні узагальнення основних результатів дисертаційного дослідження згідно з його метою і завданням. Вони зводяться до наступного:

- проблема дисертаційного дослідження при всій її важливості та актуальності не знайшла належного висвітлення в історичній літературі. Разом з тим існує своєрідна джерельна база, яка дозволяє заповнити цю прогалину у вітчизняній історіографії;

- у 1991–2001 рр. при створенні та розбудові Збройних Сил України впроваджувалися національні військово-патріотичні традиції. Процес відбувався у протиставленні з залишками відміненої радянської ідеологічної системи. Однак національно-традиційний напрям розбудови Збройних Сил

забезпечив їм широкі можливості для перетворення їх на національну армію, здатну захистити суверенітет і незалежність Української держави;

– з проголошенням незалежності України в 1991 р. становлення національних Збройних Сил гальмувалося невизначеністю нової ідеологічної системи та застарілістю матеріально-технічної бази. Допризовне навчання юнаків у загальноосвітній середній школі хоч і регламентувалося цілим рядом законодавчих актів, але не могло повністю позбутися попередніх негативних факторів. Наявні недоліки та упущення в допризовному навчанні молоді призводили до антисуспільної поведінки допризовників, що негативно позначалося й на забезпеченні української армії елементарно підготовленими кадрами;

– на ставлення молоді до служби в армії впливала велика кількість як негативних, так і позитивних факторів. Внаслідок падіння престижу військової служби, відсутності навчальної матеріально-технічної бази, посилення пацифістських настроїв, відстрочок від служби в армії значно знизилась не тільки готовність випускників шкіл до армійської служби, а й інтелектуальний потенціал армії, її боездатність до нових умов існування. Різноманітні спроби осучаснили ДПЮ відповідно нових вимог, хоч і дали певні позитивні результати, але не змогли вирішити проблему в цілому;

– серед військових організацій чільну роль в організації допризовної підготовки молоді відігравали військові комісаріати. Стабільність їх функцій за нових умов сприяла дотриманню контролю над призовною молоддю, організаційному забезпеченню усіх етапів її підготовки до служби в армії. Через діяльність призовних медичних комісій військомати виявляли невтішний стан здоров'я призовників, що мало стати серйозною підставою для особливої уваги держави до здоров'я нації, від чого багато в чому залежала й спроможність Збройних Сил. Виявлювані військоматами масові ухилення юнаків від служби в армії, поширення серед них злочинності, алкоголізму та інших проявів антисуспільної поведінки вказували на необхідність кардинальних змін у молодіжній політиці уряду;

– важливу роль у допризовній підготовці молоді відігравало Товариство сприяння обороні України. Ефективність його діяльності багато в чому гальмувалося на початковому етапі існування такими факторами: припинення фінансування з державного бюджету, саморозпуск багатьох місцевих організацій, відсутність або застарілість технічних засобів навчання, корупція, розкрадання матеріальних цінностей та ін. Незважаючи на такі негативні фактори, ТСО України залишалось головною організацією з підготовки серед призовників технічних кадрів для української армії, причому з досить великим авторитетом на міжнародній арені;

– спортивно-виховну нішу в допризовній підготовці молоді зайняли молодіжні спортивно-патріотичні організації. Патріотична спрямованість діяльності скаутських організацій «Пласту», «Сокола», «Січі» та інших сприяла не тільки фізичному загартуванню молоді, а й формуванню в неї глибоких національних почуттів, готовності до захисту Вітчизни, її державної незалежності та суверенітету. З прибуттям до Збройних Сил такого

патріотично налаштованого, озброєного технічними знаннями, добре фізично підготовленого поповнення посилювався його вплив на інших військовослужбовців, у результаті чого українська армія все більше ставала за мовою, характером і настроєм національно-українською. Українізація армії позитивно впливала й на національні процеси в Україні у цілому;

– успішність військово-патріотичного виховання української молоді багато в чому визначалась його новими формами і методами проведення. Застосування традиційних для України форм військово-патріотичного виховання все більше орієнтувало вихованців шкіл на сприйняття національних цінностей, посилювало відчуття священного обов'язку по захисту своєї Батьківщини, необхідності власної готовності до виконання такої місії. Застосування попередніх форм і методів військово-патріотичного виховання встановлювало безперервність цього процесу, зв'язок з попередніми славними сторінками бойової слави українців;

– спроби підвищення ефективності військово-патріотичного виховання молоді мали різноманітний характер і стосувалися багатьох сторін виховного процесу. Але в своїй масі вони не підкріплювалися матеріальним забезпеченням, внаслідок чого не розвивалися. Ці спроби були успішними в окремих випадках, але головне, що в їх ході формувалася суспільна думка про необхідність кардинальних перетворень у допризовній підготовці молоді, що мало далекосяжні позитивні наслідки.

Список опублікованих праць за темою дослідження:

1. Глушук В. М. Історична генеза ідеї військово-патріотичного виховання в українському суспільстві. / В. М. Глушук // Наукові записки. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2002. – Вип. 49: Педагогічні, історичні та фізико-математичні науки. – С. 219 – 224.
2. Глушук В. М. Ідеологія патріотизму і державотворення. / В. М. Глушук // Наукові записки. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2002. – Вип. 50: Педагогічні, історичні та фізико-математичні науки. – С. 64 – 68.
3. Глушук В. М. Особливості призовних кампаній в Україні в період 1991–2001 рр. / В. М. Глушук // Наукові записки. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. – Вип. 59: Педагогічні та історичні науки. – С. 181 – 187.
4. Глушук В. М. Шляхи підвищення ефективності військово-патріотичного виховання та допризовної підготовки юнаків в Україні (1991–2001 рр.) через фізичне виховання – до здорової нації. / В. М. Глушук // Наукові записки. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2006. – Вип. 61: Педагогічні та історичні науки. – С. 229 – 235.
5. Глушук В. М. Молодіжні спортивно-патріотичні організації України: (1991–2001 рр.). / В. М. Глушук // Наукові записки. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2006. – Вип. 62: Педагогічні та історичні науки. – С. 246 – 252.

6. Глушук В. М. Діяльність Товариства сприяння обороні України у військово-патріотичному вихованні та допризовній підготовці юнаків в Україні у період 1991–2001 років. / В.М. Глушук // Українознавство. – 2009. – № 4: Історія. Теорія. Методологія. – С. 114–117.

7. Глушук В. М. Призовні кампанії до Збройних Сил України 1991–2001 рр.: фізичний стан допризовників(за матеріалами преси) / В.М. Глушук // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету:Зб. Наук. праць. – 2009. – Серія: Новітня історія. – Вип. 10. – С. 250–255.

8. Глушук В.М. Діяльність військових комісаріатів в Україні на період 1991–2001 рр. з питань керівництва допризовною підготовкою та військово-патріотичним вихованням юнаків / В.М. Глушук // Сіверянський літопис. Всеукраїнський науковий журнал. – 2010. – № 2-3 (92-93). – С. 193–198.

9. Глушук В. М. Використання військових традицій у допризовній підготовці та військово-патріотичному вихованні сучасної молоді України / В.М. Глушук // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 6. Історичні науки. – 2010. – Вип. 6: Ювілейне видання до 175-річчя НПУ ім. М.П. Драгоманова. – С. 114–120.

10. Глушук В.М. Військово-патріотичне виховання військової інтелігенції та військові традиції у Збройних Силах України: матер. Всеукраїнської науково-практичної конференції [«Патріотичне і гуманістичне виховання військової інтелігенції: сутність, взаємозв'язок, стан, проблеми»], (Київ – 2002). – К.: ВЦ «Просвіта», 2003. – С. 185–192.

11. Глушук В.М. Політичне та військове мистецтво Івана Мазепи в патріотичній боротьбі за ідею та незалежність України.: матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції [«Доба гетьмана І. Мазепи в європейській історії: міфи і реалії»], (Київ – Батурин, 2008). – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2009. – С. 249–255.

Анотації

Глушук В.М. Допризовна підготовка юнаків до служби в Збройних Силах України в 1991–2001 рр. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – К, 2011.

Висвітлюється процес допризовної підготовки молоді до служби в Збройних Силах України в 1991–2001 рр. Наголошено, що указ Президії Верховної Ради СРСР від 10 квітня 1989 р. «Про внесення змін до Закону СРСР «Про загальний військовий обов'язок» поклав початок створенню фактично робітничо-селянської армії ще за часів СРСР. Дисертантом розглядаються зародження та розвиток військово-патріотичних традицій в українському суспільстві, організаційна структура допризовного навчання учнів у загальноосвітній середній школі та головні фактори впливу на ставлення молоді до служби в армії.

У результаті проведеного дослідження розкривається роль військкоматів, Товариства сприяння обороні України, а також молодіжних спортивно-патріотичних організацій у допризовній підготовці учнів та призовної молоді до служби в національних Збройних Силах.

Аналізуються форми і методи, а також спроби підвищення ефективності військово-патріотичного виховання молоді.

Ключові слова: військово-патріотичне виховання, допризовна підготовка юнаків, допризовник, військовий комісаріат, Товариство сприяння обороні України, здоров'я, молодіжні спортивні організації, Збройні Сили України, заклади загальної середньої освіти.

Глушук В.Н. Організація допризовної підготовки молоді до служби в Вооружённых Силах України в 1991–2001 гг. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2011.

Освещается состояние и проблемы допризывной подготовки юношей к службе в Вооруженных Силах Украины в 1991–2001 гг. Определено, что в основе военно-патриотического воспитания юношей лежали глубокие национальные традиции, способствовавшие его внедрению в сознание юношеской среды Украины. Подчеркивается, что указ Президиума Верховного Совета СССР от 10 апреля 1989 г. «О внесении изменений в Закон СССР «О всеобщей воинской обязанности» положил начало созданию фактически рабоче-крестьянской армии еще в СССР, узаконив всяческие отсрочки, отзывы студентов из армейских рядов и других отрицательных явлений, связанных с подготовкой и призывом юношей на службу в Вооруженные силы.

В ходе исследования было установлено, что с развалом СССР в 1991 г. и провозглашением независимости Украины система военно-патриотической подготовки юношей приобретает новое значение. Формирование Вооруженных Сил Украины и предвоенная подготовка юношей на устаревшей материально-технической базе сталкиваются с сильными финансовыми проблемами и несовершенством нормативно-правовой базы. Состояние военно-патриотической подготовки характеризуется рядом существенных упущений и недостатков.

Рассмотрены организационная структура допризывного обучения учащихся в общеобразовательной средней школе и основные факторы влияния на отношения молодежи к службе в армии. Определены положительные и отрицательные явления в допризывной подготовке юношей, различно влиявшие на ее уровень.

Диссертантом проанализирована структура армейских и общественных организаций подготовки молодежи Украины. Раскрыты основные функции и главные направления работы военных комиссариатов, Общества содействия обороне Украины и молодежных спортивно-патриотических организаций. Приведены удручающие факты ухудшения здоровья призывников (с десяти юношей практически непригодных к военной службе было почти восемь),

уменьшения количества подготовленных к армейской службе юношей при одновременном росте численности уклоняющихся от ее несения, а также результативности военно-патриотической деятельности общественных организаций. Социально-экономическое состояние населения обозначилось не только ростом заболеваемости, но и низким уровнем духовности молодежи.

Неуставные отношения оставались нерешенной проблемой, которые отрицательно отобразились на отношении к армии среди населения.

Автором были исследованы формы и методы военно-патриотического воспитания учащихся ряда киевских школ, различные военно-патриотические фестивали, месячники, деятельность соответствующих клубов и других подобных мероприятий. Среди попыток молодежи к увеличению эффективности военно-патриотического воспитания выделены действия как органов власти, так и предложения отдельных участников этого процесса.

Ключевые слова: военно-патриотическое воспитание, допризывная подготовка юношей, допризывник, военный комиссариат, Общество содействия обороне Украины, здоровье, молодежные спортивные организации, Вооруженные Силы Украины, учебные заведения общего среднего образования.

Glushuk V.M. Pre-conscription military training of young men for service in the Armed Forces of Ukraine during 1991–2001. – Manuscript.

Thesis for the scientific degree of a candidate of Historical Sciences. Specialty 07.00.01. – History of Ukraine. – National M. Dragomanov National Pedagogical University. – Kyiv, 2011.

The process of pre-conscription training of young men for the service in the Armed Forces of Ukraine is highlighted. It is emphasized that the Decree of the Presidium of the Supreme Council of the USSR dating April 10, 1989 «On changes to the law of the USSR «On the compulsory military services» initiated the formation of workers and peasants army as early as in the times of the USSR. The establishment and development of military-patriotic traditions in the Ukrainian society, as well as the organisational establishments and the main factors which affected young men's attitude to the service in the Armed Forces are considered.

The role of military registration and enlistments offices, the Society of assistance to the defence of Ukraine, as well as youth sport and patriotic organisations in the pre-conscription training of secondary school students and youth undergoing pre-conscription military training for the service in the national Armed Forces is revealed.

The forms and methods, as well as attempts of improving the effectiveness of military-patriotic education of young generation.

Key words: military patriotic education, pre-conscription training of the young men, youth undergoing pre-conscription military training, military registration and enlistment office, the Society of assistance to defence of Ukraine, health, youth sport organizations, the Armed Forces of Ukraine, secondary educational establishments

Підписано до друку 06.04.2011 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Таймс.
Наклад 100 прим. Зам. № 235
Віддруковано з оригіналів

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26

